

OLIV TA'LIMNING KECHKI TA'LIM SHAKLIDA MOSLASHUVCHAN O'QITISH TEXNOLOGIYALARINI QO'LLASHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Ashirmatova Mushtariy Nurmuxammad qizi

Xalqaro Nordik Universiteti, Toshkent, O'zbekiston

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20792968>

Annotatsiya. Tezisdagi oliy ta'limning kechki ta'lim shaklida moslashuvchan o'qitish texnologiyalarini qo'llashning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Kechki ta'lim shaklining o'ziga xos xususiyatlari, talabalar tarkibining heterogenligi va vaqt cheklovlari bilan bog'liq muammolar yoritiladi. Aralash ta'lim, Flipped Classroom, LMS platformalari hamda masofaviy va gibrid ta'lim elementlarining kechki ta'lim sharoitida qo'llanilish imkoniyatlari xorijiy va mahalliy tajriba asosida ko'rib chiqiladi. Tezis yakunida amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: moslashuvchan o'qitish, kechki ta'lim, aralash ta'lim, Flipped Classroom, LMS platforma, masofaviy ta'lim, gibrid ta'lim, mustaqil ta'lim faoliyati.

Kirish. Oliy ta'lim tizimida kadrlar tayyorlashning kechki (sirtqi-kechki) shakli ish bilan band bo'lgan, oilaviy va ijtimoiy majburiyatlarga ega bo'lgan talabalar uchun ta'lim olishning muhim yo'nalishi hisoblanadi. Biroq an'anaviy auditoriya darslariga asoslangan o'qitish modeli kechki ta'lim talabalarining vaqt, joy va o'rganish sur'ati borasidagi individual ehtiyojlarini to'liq qondira olmaydi. Zamonaviy raqamli transformatsiya sharoitida moslashuvchan o'qitish (Flexible Learning) texnologiyalari aralash ta'lim, teskari sinf (Flipped Classroom), LMS platformalari va masofaviy/gibrid ta'lim elementlari kechki ta'lim talabalariga vaqt va resurslarni oqilona taqsimlash, mustaqil ta'lim faoliyatini kuchaytirish hamda kasbiy kompetensiyalarini uzluksiz rivojlantirish imkonini beradi (Garrison & Vaughan, 2008). Mazkur tezis "Oliy ta'limda kechki ta'lim shaklini innovatsion didaktik model asosida tashkil etish yo'llari" mavzusidagi dissertatsiya tadqiqotining nazariy negizini boyitishga xizmat qiladi.

Kechki ta'lim shaklining o'ziga xos xususiyatlari va muammolari

Kechki ta'lim shakli, birinchi navbatda, talabalar tarkibining yuqori darajadagi heterogenligi bilan tavsiflanadi: bir guruhda turli yoshdagi, turli kasbiy tajribaga ega, ish va o'qishni birga olib boruvchi talabalar jamlanadi. Bu holat o'qituvchidan individuallashtirilgan yondashuvni talab qiladi, biroq an'anaviy kechki dars jadvali (kuni kechki soatlarda, qisqartirilgan auditoriya vaqti bilan) bunday yondashuvni amalga oshirishni qiyinlashtiradi. Ikkinchi muammo talabalarining ish joyidagi charchoqi va vaqt tanqisligi tufayli auditoriya darslaridan keyin mustaqil ta'limga ajratiladigan resurslarning cheklanganligidir. Uchinchi muammo kechki guruhlarda auditoriya soatlarining kamligi sababli nazariy materialni chuqur o'zlashtirish va amaliy ko'nikmalarni mustahkamlash uchun vaqt yetishmovchiligi kuzatiladi (Moore & Kearsley, 2012). To'rtinchi muammo sifatida ko'pgina oliy ta'lim muassasalarida kechki ta'lim uchun maxsus ishlab chiqilgan, ushbu shaklning o'ziga xosliklarini hisobga oluvchi didaktik modellarning yetarli emasligini qayd etish lozim ko'p hollarda kunduzgi ta'lim dasturi shunchaki qisqartirilgan shaklda qo'llaniladi, bu esa ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Moslashuvchan o'qitish texnologiyalarining nazariy asoslari

Moslashuvchan o'qitish (Flexible Learning) tushunchasi talabaga o'qish vaqti, joyi, sur'ati va usulini tanlash erkinligini beruvchi pedagogik yondashuv sifatida ta'riflanadi (Collis & Moonen, 2001). Ushbu yondashuvning nazariy negizini konstruktivistik ta'lim nazariyasi tashkil etadi, unga ko'ra bilim talaba tomonidan faol ravishda, shaxsiy tajriba va o'zaro hamkorlik orqali quriladi (Garrison & Vaughan, 2008). Moslashuvchanlik to'rt o'lchamda namoyon bo'ladi: vaqt (sinxron va

asinxron formatlar), joy (auditoriya va masofaviy muhit), pedagogik usul (turli o'qitish strategiyalarining uyg'unlashtirilishi) hamda baholash (turli xil baholash vositalaridan foydalanish imkoniyati). Anderson (2008) ta'kidlashicha, moslashuvchan ta'lim muhitida talaba o'z ta'lim traektoriyasini boshqarish imkoniyatiga ega bo'ladi, bu esa o'z-o'zini boshqarib o'qish (self-directed learning) ko'nikmasini rivojlantiradi bu ko'nikma, ayniqsa, kechki ta'lim talabalari uchun hayotiy ahamiyatga ega, chunki ular ko'p vaqtni mustaqil ishlashga ajratishga majbur.

Aralash ta'lim, Flipped Classroom, LMS va gibrid ta'lim elementlarining imkoniyatlari

Aralash ta'lim (Blended Learning) auditoriya darslari bilan onlayn ta'lim komponentlarini uyg'unlashtiruvchi model bo'lib, kechki ta'lim sharoitida auditoriya vaqtining cheklanganligini onlayn modullar hisobiga qoplash imkonini beradi (Garrison & Vaughan, 2008). Means va boshqalar (2013) o'tkazgan keng qamrovli meta-tahlilda aralash ta'lim modelining alohida onlayn yoki an'anaviy ta'limga nisbatan yuqoriroq natija berishi isbotlangan. Teskari sinf (Flipped Classroom) modeli esa nazariy materialni talabalarga uydin oldindan video-ma'ruza yoki o'quv materiallari orqali o'zlashtirishni, auditoriya vaqtini esa amaliy mashqlar, muhokama va muammoli vaziyatlarni tahlil qilishga bag'ishlashni nazarda tutadi (Bishop & Verleger, 2013). Bu model kechki ta'lim uchun ayniqsa qulay, chunki cheklangan auditoriya vaqtdan eng samarali tarzda foydalanish imkonini beradi.

LMS (Learning Management System) platformalari Moodle, Google Classroom kabi tizimlar kechki ta'lim talabalariga istalgan vaqtda o'quv materiallariga, test topshiriqlariga va o'qituvchi bilan asinxron muloqotga kirish imkonini beradi. Triola va boshqalar (2018) ta'kidlashicha, LMS platformalarining samaradorligi ularning shunchaki kontent saqlash vositasi emas, balki interaktiv, fikr-mulohaza tizimi bilan boyitilgan o'quv muhiti sifatida loyihalashtirilishiga bog'liq. Masofaviy va gibrid ta'lim elementlari (sinxron videokonferensiya darslari, asinxron vebinarlar) esa kechki ta'lim talabalariga ish joyidan yoki uydin turib darslarda ishtirok etish, shu bilan birga vaqt va transport xarajatlarini tejash imkonini beradi (Moore & Kearsley, 2012). Bu to'rt yo'nalishning birgalikda qo'llanilishi kechki ta'lim uchun moslashuvchan, ko'p qatlamli didaktik model yaratishga xizmat qiladi.

O'zbekiston va xorijiy tajribalarning qiyosiy tahlili

Xorijiy oliy ta'lim muassasalarida, xususan, AQSH va Buyuk Britaniyaning kechki va sirtqi ta'lim dasturlarida (part-time va executive programs) aralash ta'lim modeli standart amaliyotga aylangan bo'lib, ko'pgina universitetlar maxsus “adult learning” (kattalar ta'limi) metodologiyasiga asoslangan dasturlarni ishlab chiqqan (Knowles va boshq. asoslangan andragogika nazariyasi asosida). Janubiy Koreya va Singapur oliy ta'lim tizimlarida kechki va kechqurun ta'lim dasturlari uchun maxsus LMS platformalari va mobil ilovalar joriy etilgan, bu talabalarga moslashuvchan jadval asosida o'qishni davom ettirish imkonini beradi. O'zbekistonda so'nggi yillarda oliy ta'lim muassasalarida raqamli ta'lim platformalarini joriy etish bo'yicha sezilarli ishlar amalga oshirilgan bo'lsa-da, kechki ta'lim shakli uchun maxsus ishlab chiqilgan moslashuvchan didaktik modellar hali yetarli darajada rivojlanmagan, ko'p hollarda kunduzgi ta'lim dasturi va metodikasi o'zgarishsiz qo'llanilmoqda. Bu holat mazkur yo'nalishda ilmiy-metodik ishlanmalarni chuqurlashtirish zaruriyatini ko'rsatadi.

Mustaqil ta'lim faoliyati va kasbiy kompetensiyalarga ta'siri

Moslashuvchan o'qitish texnologiyalarining kechki ta'lim talabalariga ta'siri, birinchi navbatda, mustaqil ta'lim faoliyatini kuchaytirishda namoyon bo'ladi. LMS platformalari va Flipped Classroom modeli talabani nazariy materialni mustaqil o'zlashtirishga undaydi, bu esa vaqtni

boshqarish, axborotni tanqidiy tahlil qilish va o‘z-o‘zini nazorat qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi (Anderson, 2008). Ikkinchidan, aralash va gibrid ta‘lim elementlari talabani ish faoliyatidagi amaliy tajribasini o‘quv jarayoniga integratsiya qilish imkonini beradi, bu esa nazariy bilim va amaliy tajriba o‘rtasidagi bog‘liqlikni mustahkamlaydi va kasbiy kompetensiyalarning real ish sharoitida sinaladigan, amaliy yo‘naltirilgan tarzda shakllanishiga xizmat qiladi. Uchinchidan, raqamli platformalardan muntazam foydalanish talabani raqamli savodxonlik kompetensiyasini oshiradi, bu zamonaviy mehnat bozorining muhim talabi hisoblanadi. Shu bilan birga, moslashuvchan ta‘lim modelining samaradorligi talabani o‘z-o‘zini boshqarib o‘qish darajasiga bog‘liq bo‘lib, yetarli motivatsiya va vaqt boshqaruvi ko‘nikmasiga ega bo‘lmagan talabalar uchun qo‘shimcha pedagogik qo‘llab-quvvatlash (mentorlik, muntazam fikr-mulohaza) zarurligi alohida ta‘kidlanishi lozim (Moore & Kearsley, 2012).

Shuningdek, baholash jarayonida ham moslashuvchanlik tamoyili muhim ahamiyat kasb etadi: an‘anaviy yakuniy yozma imtihon o‘rniga formativ baholash vositalari onlayn test topshiriqlari, loyiha ishlari, portfolio asosida baholash kechki ta‘lim talabalarining real bilim va ko‘nikma darajasini yanada to‘g‘ri aks ettiradi, chunki bunday vositalar talabani vaqt jadvaliga moslashtirilgan tarzda, bosqichma-bosqich amalga oshiriladi (Salmon, 2013). Bundan tashqari, konnektivizm nazariyasi nuqtai nazaridan (Siemens, 2005) raqamli ta‘lim muhitida talabani bilim manbalari va hamkasblari bilan tarmoq shaklidagi aloqalari uning kasbiy rivojlanishi uchun an‘anaviy auditoriya muloqotiga muqobil, ayrim holatlarda undan ham samaraliroq manba bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

XULOSA VA TAVSIYALAR

O‘tkazilgan tahlil shuni ko‘rsatadiki, moslashuvchan o‘qitish texnologiyalari aralash ta‘lim, Flipped Classroom, LMS platformalari va gibrid ta‘lim elementlari kechki ta‘lim shaklining o‘ziga xos muammolarini (vaqt tanqisligi, talabalar tarkibining heterogenligi, auditoriya soatlarining cheklanganligi) bartaraf etishda yuqori pedagogik salohiyatga ega. Ushbu texnologiyalar talabani mustaqil ta‘lim faoliyatini kuchaytiradi va kasbiy kompetensiyalarini amaliyotga yo‘naltirilgan tarzda rivojlantirishga xizmat qiladi. Quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi: 1) kechki ta‘lim dasturlari uchun maxsus ishlab chiqilgan, andragogika tamoyillariga asoslangan aralash ta‘lim modelini joriy etish; 2) nazariy mavzularni Flipped Classroom formatida video-ma‘ruza va o‘quv-uslubiy materiallar ko‘rinishida oldindan taqdim etish, auditoriya vaqtini amaliy mashqlarga bag‘ishlash; 3) LMS platformalarini interaktiv test, fikr-mulohaza va asinxron muloqot vositalari bilan boyitilgan holda qayta loyihalashtirish; 4) sinxron va asinxron gibrid darslarni jadvalga muntazam kiritish orqali talabalarning ish joyidan ishtirok etish imkoniyatini kengaytirish; 5) kechki ta‘lim talabalari uchun vaqtni boshqarish va raqamli savodxonlik bo‘yicha qo‘shimcha tayyorgarlik moduli, hamda muntazam mentorlik tizimini joriy etish. Ushbu tavsiyalar muallifning “Oliy ta‘limda kechki ta‘lim shaklini innovatsion didaktik model asosida tashkil etish yo‘llari” dissertatsiyasi doirasida kengaytirilgan tarzda asoslab beriladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Anderson, T. (Ed.). (2008). *The theory and practice of online learning* (2nd ed.). AU Press, Athabasca University.
2. Bishop, J. L., & Verleger, M. A. (2013). *The flipped classroom: A survey of the research*. ASEE National Conference Proceedings, 30(9), 1–18.
3. Collis, B., & Moonen, J. (2001). *Flexible learning in a digital world: Experiences and expectations*. Kogan Page.

4. Garrison, D. R., & Vaughan, N. D. (2008). *Blended learning in higher education: Framework, principles, and guidelines*. Jossey-Bass.
5. Knowles, M. S., Holton, E. F., & Swanson, R. A. (2015). *The adult learner: The definitive classic in adult education and human resource development* (8th ed.). Routledge.
6. Means, B., Toyama, Y., Murphy, R., & Baki, M. (2013). The effectiveness of online and blended learning: A meta-analysis of the empirical literature. *Teachers College Record*, 115(3), 1–47.
7. Moore, M. G., & Kearsley, G. (2012). *Distance education: A systems view of online learning* (3rd ed.). Wadsworth Cengage Learning.
8. Rashidov, O. T. (2022). Oliy ta’limda raqamli platformalardan foydalanishning didaktik imkoniyatlari. *O‘zbekiston pedagogikasi va psixologiyasi jurnali*, 4(3), 55–63.
9. Salmon, G. (2013). *E-tivities: The key to active online learning* (2nd ed.). Routledge.
10. Siemens, G. (2005). Connectivism: A learning theory for the digital age. *International Journal of Instructional Technology and Distance Learning*, 2(1), 3–10.
11. Triola, M. M., Friedman, E., Cimino, C., Geysens, J., Wartman, S. A., & Sklar, D. (2018). Cracking the silo: Three approaches to integrated digital learning in medical education. *Academic Medicine*, 93(5), 745–750.
12. Vallée, A., Blacher, J., Cariou, A., & Sorbets, E. (2020). Blended learning compared to traditional learning in medical education: Systematic review and meta-analysis. *Journal of Medical Internet Research*, 22(8), e16504. <https://doi.org/10.2196/16504>
13. Yusupova, N. R. (2023). Sirtqi va kechki ta’lim shakllarida masofaviy ta’lim texnologiyalarini qo‘llash tajribasi. *Ta’lim texnologiyalari va innovatsiyalar*, 5(2), 40–48.